

Nr 13.

Av herr **Ström m. fl.**, *angående utredning rörande statens övertagande av vissa naturrikedomar, industrier, kommunikationsmedel m. m.*

Världskriget har först och främst inom de krigförande, men även inom neutrala stater åstadkommit en ekonomisk revolution, som fullständigt raserat de före kriget existerande ekonomiska grundvalarna för de kapitalistiskt styrda samhällena. Denna ekonomiska omvandlingsprocess har nått större resultat under tvenne krigsår än under årtionden förut. Världskriget har oåterkalleligen utdömt den privatkapitalistiska grundprincipen för staternas ekonomiska liv. Ännu i de sista dagarna före kriget höllo de styrande i alla stater fast vid den privatkapitalistiska tankegången, att det privata initiativet och den enskilda företagargandan med vinstintresset som drivande kraft skulle leda folkens ekonomiska öden till det bästa, om blott samhället underlät att nämnvärt ingripa i deras förehavanden. De ville icke lyssna till den motsatta, den stats- och kommunal-socialistiska tankegången, att samhället i yttersta hand måste ingripa kontrollerande, reglerande och bestämmande över samhällets hela ekonomiska liv, om det skall fungera på det för samhällets *alla* medborgare mest tillfredsställande sättet. De privatkapitalistiska samhällsprinciperna brötos sönder när de sattes på det avgörande provet. De styrande ha av världskrigets erfarenhet tvingats lämna sina föregående åskådningar och i stället föra de nyss bittert bekämpade åskådningarna ut i det praktiska livet. För att hindra de kapitalistiska staterna från att brytas sönder av krigets påfrestning ha deras styresmän ofta nödgats tillgripa revolutionerande statssocialistiska åtgärder, eller åtgärder, som åtminstone vid ett första påseende ha en viss likhet med socialistiska statsideal. I vissa fall ha dessa åtgärder till och med gått längre än socialdemokraterna

själva någonsin tänkt sig. I en del fall ha desamma också blivit av socialdemokraterna bekämpade.

Det är välbekant, huru grundligt både krigförande och neutrala stater brutit med privatkapitalismens gamla förkunnelse, att de enskilda företagen skulle vara i stånd att producera tillräcklig myckenhet av alla förnödenheter på billigaste och bästa sätt, ordna förnödenheternas distribution till samhällets alla konsumenter och sörja för att samtliga konsumenters legitima behov tillfredsställes. Till gagn för samhället och till skydd för alla medborgares berättigade intressen ha statsmakterna övertagit högsta ledningen både på konsumtionens, distributionens och produktionens områden. Med kort- och ransoneringssystem har staten sökt reglera konsumtionen, så att var och en konsument skulle få sin del av landets varu- och livsmedelsförråd. Genom kompensations- och andra system har staten sökt reglera distributionen, så att varan förbi tidsödande och pridfördyrande mellanstadier kunde komma de verkligt behövande konsumenterna till del och icke endast hamna hos mindre behövande. Med maximipriser har staten sökt reglera prisbildningen. I fråga om produktionen har statsdriften raskt trängt fram på såväl den industriella som i någon mån även å den agrariska produktionens områden. Staten har förvandlat privategendom till statsegendom, har för sin räkning exproprierat nyttjanderätten till i privat ägo befintliga produktionsmedel, har rationellt stegrat produktiviteten av redan förefintlig statsdrift.

Självfallet ha de speciella krigsindustrierna allra mest utnyttjats för statsproduktion. En ofantlig mängd fabriker ha statsmyndigheterna i de krigförande staterna, framförallt i England, lagt beslag på och omändrat för ammunitionsfabrikation. Textilfabriker ha övertagits för tillverkning av militärkläder. Tyskland har gått ända därhän i fråga om statstvång, att det infört civil mobilisering, arbetstvång för alla sina arbetsföra medborgare. Samma statsingripande åtgärder planeras inom ententen. I sitt programtal som premiärminister framlade Loyd George denna plan för Englands del. Om det riktiga i vissa av dessa åtgärder torde dock kunna tvistas. I vissa länder ha delar av transportväsendet, kolgruvorna o. s. v. övertagits av staten. För säkerställande av livsmedelstillgången ha, särskilt hos centralmakterna, statsmakterna vidtagit genomgripande åtgärder till höjande av jordens produktivitet. Att ytterligare exemplifiera statsdriftens frammarsch inom krigförande liksom ock neutrala länder kan vara överflödigt, då alla fakta på hithörande områden äro välbekanta för dem som följt med krigets återverkningar på ländernas ekonomiska liv.

Denna våldsamma s. k. krigssocialistiska utveckling, som framdrivits

av krigets påtryckande krafter, kan ingalunda av socialdemokratien godkännas som ett socialdemokratiskt idealtillstånd. Socialdemokratien kräver icke blott, att staten på denna statssocialistiska väg alltmera övergår till statlig produktion liksom till statligt reglerande av distribution och konsumtion och därigenom med ordnande och ledande hand övar uppsikt över medborgarnas ekonomiska handel ochandel. Socialdemokratien förbinder oupplösligen statsdrift med demokrati. Statssocialistiska åtgärder kunna med stort fog kallas statskapitalistiska, så länge de genomföras i stater, som äro kapitalistiskt styrda och sakna det demokratiska styrelsesätt, som ensamt är mäktigt att tillvarataga samhällets alla intressen och fullständigt avskaffa löneslaveriets i de nuvarande statsföretagen alltjämt kvardröjande antisociala system. Genom en segrande demokrati måste folket självt komma till som den reglerande och bestämmande makten, innan man kan tala om att socialdemokratiens ekonomiska samhällsanskådningslagit igenom. De privatkapitalistiska produktionskrafternas omläggning och omdaning till statliga är dock ett trappsteg upp mot realiserande av socialdemokratiens segrande ekonomiska åskådningsätt. På samma gång man kraftigt arbetar för demokratisering av samhället, måste man hålla fast vid att samhällets statssocialistiska utveckling är ett vackert steg bort från privatkapitalismens samhällsfientliga ekonomiska anarki och fram mot den samhällsgagnande ekonomiska ordning, som är socialdemokratiens ekonomiska framtidsmål.

I blyxtbelysning har världskriget blottat, hur hjälplös och skadlig den privatkapitalistiska anarkin är, när det på allvar gäller statens vara eller icke vara. I samma bländande ljus har kriget visat, hur nödvändig och ofrånkomlig den socialistiska ordningen är i staternas provningsstund. Illa hade nutidens statsmedborgare tillvaratagit krigets hårda ekonomiska lärdomar, om de, då fredens efterlängtade tid äntligen bryter in, kasta de statssocialistiska erfarenheterna som förbrukade redskap efter sig. De gälla för fredens dagar likaväl som för krigets. Blott genom införandet av statssocialistiska system ha staterna under kriget kunnat spänna alla sina kraftresurser. Även under fredens dagar innebär den privatkapitalistiska anarkin ett onödigt kraftslöseri, som hindrar de ekonomiska krafternas tillvaratagande och koncentration till gagn för staten själv och hela dess befolkning. Ur samhällsekonomisk synpunkt är varje onödig kraftförlust lika fördömlig i fredstid som i krigstid. Staterna nödgas säkerligen efter kriget med ökad energi slå in på statsproduktionens banor. Kriget självt har skapat sådana förhållanden, som nödvändiggöra att så sker. Kriget har hopat svindlande statskuldbördor på de krigande folkens axlar. Tanken står nästan stilla inför de vanskliga ekonomiska problemen, huru sta-

terna skola kunna bära, förränta och amortera den av krigslånen vållade statsskulden. Allt det som förstörts under kriget behöver återställas igen, vartill enorma penningtillgångar behövas. Det statliga sociala reformarbete, som blivit efter, emedan alla krafter riktats in på speciella krigsändamål, måste tagas upp med forcerad kraft. Även från det hållet blir kravet på statens tillgångar synnerligen stort. Härtill kommer, att den rådande dyrtiden säkerligen kommer att fortfara även efter kriget och från statens sida kräva utomordentliga motåtgärder. Hur skola staterna kunna finna de inkomster, som äro nödvändiga för att betäcka de så abnormt stegrade utgifterna? På den direkta beskattningens väg kunna säkerligen i alla länder statsmakterna åstadkomma en betydande tillströmning till statskassan medelst en starkare progressiv skatt å de stora kapitalen och förmögenheterna. För den inkomstmöjligheten finnes dock en gräns, så mycket mera som kapitalets män säkerligen skola svara, att de blivit hårt pressade under kriget eller att de behöva stora kapital för restaurering av det som kriget härjat. Att lasta på ytterligare indirekta skatter, som tynga de breda folklagren hårdast, måste vara helt uteslutet, då dessa fattiga medborgare deförutan ha övernog av de lidanden som vållats dem. Dyrtiden kommer som sagt att räcka icke blott år utan årtionden. Framsynta och driftiga statsmakter måste söka tillföra statskassan de nödvändiga medlen genom målmedveten utveckling av de statliga produktionsföretagen. Det blir en ekonomisk livssak att långt utöver nuvarande mått vidga statsproduktionen och öka dess avkastning.

Vad som gäller de krigförande staterna gäller i det väsentliga de neutrala. Det gäller ock Sverige likaväl som de andra. Även i Sverige har man länge med bekymmer lagt märke till den snälltågsfart varmed statsskulden växer. Långt före kriget var stegringstendensen oroväckande. Statsskulden var vid slutet av år 1880 kr. 330,356,000,

år 1890	kr.	359,513,000,
» 1900	»	337,899,000,
» 1910	»	537,426,000 och
» 1913	»	622,561,000.

Pr invånare var statsskulden

år 1880	kr.	50: 45,
» 1890	»	54: 23,
» 1900	»	65: 79,
» 1910	»	95: 90 och
» 1913	»	110: 41.

Omedelbart före krigsutbrottet var statsskulden 686 miljoner kronor.

Under kriget har denna skuld stegrats på ett skrämmande sätt. Redan i oktober 1916 hade staten genom kontrakterande med svenska banker om ett statslån å 50 miljoner kronor låtit den springa över 1 miljard eller 1,000 miljoner kronor. Räntebördan har vuxit ännu fortare än själva statsskulden. Det årliga räntebeloppet var 1904 kronor 15,321,000. I statsbudgeten för 1917 upptogs det till kronor 40,816,000, men torde säkerligen ha varit minst 47 miljoner kronor. Anledningen till att räntestegringen gått fortare än skuldsättningen beror på de ökade räntesatserna. Ända till 1913 var räntesatsen 4 procent och därunder, men har sedan höjts till 5 procent och däröver för senare statslånet. Det är icke underligt att statsskulden växer så, då enbart mobiliseringen fram till 1916 års slut försämrat statens finansiella ställning med inemot 200 miljoner kronor. Hur detta gapande hål i statens kassa till sist skall fyllas, har man icke fått någon klarhet om. Ett osvikligt tecken på osunda statsfinanser är, att tendenser yppat sig att öka statsskulden för andra ändamål än produktiva.

På samma gång som statsskulden växer, ställas från andra håll ökade krav på statskassan. Under de gångna krigsåren ha statsmakterna sökt hålla igen, inskränka, skjuta undan nödvändiga anslagskrav, som gjort sig gällande. Det går icke i längden. Mer än någonsin förr är det nödvändigt, att staten lämnar alla de anslag, som rimligtvis kunna avvaras, till genomförande av grundliga sociala reformer, så att landets befolkning icke lyssnar till de efter kriget ofantligt stärkta lockelserna från utlandet, utan stannar hemma, emedan Sverige erbjuder lika goda och till och med bättre villkor. Dyrtidens prisstegringar på tills dato ungefär 50 % i genomsnitt framtvinga med järnhård nödvändighet effektiva löneregleringar för statens mångtusentals lönetagare, varigenom synnerligen stora och berättigade utgiftskrav ställas på statskassan.

Hur skola nu statens finanser kunna ordnas, så att inkomsterna balansera de mångfaldiga utgifterna. En starkare progressiv beskattning av storkapitalet och förmögenheterna är ofrånkomlig. I fråga om de indirekta skatterna är det av behovet påkallat att avskryva tullarna och konsumtionsbeskattning i allmänhet med undantag möjligen för lyxbeskattning. Det måste då bli nödvändigt att utveckla statens produktion, så att avkastningen därav lämnar statskassan ett proportionellt större inkomsttillskott än förut. Inkomsterna av statens befintliga produktiva fonder ha på ett glädjande sätt förmerats under de senaste åren, även om under det senaste året yppat sig tendenser till ett minskat netto, främst på grund av ökade av kriget föranledda materialpriser å stenkol m. m. Den gamla

slentriantakten synes börja vika för en mera nationell drift. I dessa finanssvårigheternas tider kan staten vara glad att ha tillgång till den ansevärdiga avkastningen av de statsproduktiva företagen. Lika väl som det nu ligger i statens intresse att praktiskt och energiskt handhåva de produktiva fonder som finnas, lika väl är det i framtiden än mer ett ekonomiskt statsintresse av första rang att vidga ramen kring statsproduktionen till att omfatta nya ekonomiska företag, som äro mogna för statligt övertagande.

Det är icke vår mening att här i detalj ingå på den omfattning en dylik socialisering lämpligen bör hava eller det sätt och de vägar, varpå en dylik socialisering bör ske. Detta torde vara möjligt först efter en noggrann och grundlig utredning. Men en dylik, verkställd utan dröjsmål, torde så mycket hellre böra ske som tidsomständigheterna själva pocka därpå.

I stora drag torde man dock kunna ange vilka naturrikedomar, industrier, kommunikationsmedel etc., som skulle kunna tänkas i större eller mindre utsträckning böra bliva föremål för en socialisering, i varje fall för en ingående undersökning rörande en sådan.

Vad då angår de naturrikedomar, industrier, kommunikationer etc., som enligt vårt förmenande särskilt torde vara lämpligt att under den närmaste framtiden läggas under samhällelig drift och kontroll så anse vi följande särskilt böra framhållas.

Vi hava nu först vissa stora *naturrikedomar*, vilka i forna tider tillhört och rättmätigt ansetts böra tillhöra kronan, d. v. s. samhället.

Sådana naturrikedomar äro *malmerna, skogarna och vattenfallen*.

Vad nu angår malmerna, så har ju vårt land stor tillgång på särskilt järnmalm. En stor del av våra järnmalmgruvor ligga nu faktiskt i *utländska* händer. Det kan tagas för givet att efter världskriget långa tider framåt en ökad efterfrågan på järnmalm i hela världen skall göra sig gällande, då det gäller att uppbygga och reparera allt vad kriget förstört eller försummat. Våra gruvor och malmfält skola då kanske i än högre grad än nu komma i utländska händer, ty även efter antagandet av 1916 års lag mot utländskt förvärv av naturrikedomar torde möjligheterna att förhindra sådant ej vara alldeles stängda. I varje fall skola de av sina ägare starkt exploateras och ge dem väldiga inkomster under det att staten och landets befolkning komma att få se miljonerna rulla sig förbi. De enskilda som nu exploatera våra gruvor förtjäna ju enorma summor. Genom socialisering av gruvorna eller i varje fall genom samhällelig drift av de malmfält och gruvor, som staten redan äger eller

utan större kostnader kan bli ägare utav, i samband med inrättande av egna förädlingsverk skulle förvisso icke blott stora inkomster kunna falla staten till, utan även statens egna behov av förädlad järn kunna på ett bättre och billigare sätt än nu tillgodoses.

Vad som är sagt om malmerna gäller i mångt och mycket även om skogarna och, kan man tillägga, torvmossarna, en sak som bör beaktas icke minst i dessa tider av bränslenöd i ett av världens skog- och torvrikaste länder. Vilka stora rikedomar hava icke tillfallit enskilda personer genom exploatering av landets skogar, dessa skogar som fordom hört och rätteligen höra samhället till. Och vilken källa till inkomster för staten skulle icke kunna uppstå genom en av staten ledd, affärsmässig och rationell skogsdrift. Det torde, enligt fleras mening, ha brustit åtskilligt i den av staten hittills handhavda skogsdriften. Detta torde väl då i någon mån bero därpå, att den av staten skötta skogsdriften mera haft karaktär av ämbetsmannamässigt ledd skogsvård och skogsskola än av ett verkligt praktiskt handhaft produktivt företag i stor stil, liksom även därpå att man icke ansett sig böra från statens sida genom konkurrens ingripa på skogsmarknaden, som ansetts i huvudsak tillhöra den enskilde och vara en domän för dennes förvärvsintresse. Det är emellertid uppenbart absurt, att staten, som här har så stora intressen att bevaka, både i fråga om tillgodoseendet av bränsle åt folket, av råmaterial för bostäder, anläggningar m. m., som ock i fråga om att få hand om landets stora naturliga hjälpkällor och att skaffa sig inkomster, att staten härvidlag skall träda i andra rummet och sättas undan för enskilda intressen. En i stor stil genomförd statlig skogsdrift bör för vårt folk kunna bli till ovärderlig nytta. I första hand bör bränslefrågan kunna lösas. Men likaväl som de i privat ägo befintliga skogarna kunnat ge upphov till jätteindustrier (sågverk, cellulosaindustri), som samlade oerhörda värden åt sina enskilda ägare, så böra statens utvecklade skogsdomäner likaledes kunna frambringa liknande industriella företag med en stor avkastning till statskassan. Därvid torde även beaktas, att den skövling av skogen, den ödeläggelse av skogshemman, den ovärdiga behandling av arbetskraften, som ofta medföljer den enskilda skogsdriften, väsentligen skulle kunna vid statsdrift undvikas.

Till vattenfallen torde vi måhända få tillfälle återkomma i annat sammanhang.

Emellertid synes det även vara nödvändigt att på allvar börja tänka på att på lämpligt sätt kunna åt samhället förvärva *de stora fideikommissen och jordagodsen*. Dels har den nu rådande dyrtiden givit vid handen, hur

nödvändigt det är att samhället har i sina händer möjlighet att produktivt reglera och behärska åtminstone en del av den brukade jorden. Dels torde det ock, då vårt land allt mer och mer industrialiseras, bliva en ofrånkomlig samhällsuppgift att, till undvikande av en växande motsättning mellan konsument- och producentintresset i fråga om de för folket nödvändiga livsmedlen, tillse, att samhället självt producerar åtminstone en del av de nödvändiga livsmedlen. Som förut betonats, beräknas den av kriget uppkomna dyrtiden att räcka åtminstone årtionden framåt. Åtgärder att tillgodose samhällets rätt och behov måste därför tillgripas. Lades en väsentlig del av de större godsens och jordbruken med deras binärningar såsom mejerier, slakterier etc. under statsdrift eller i varje fall under effektiv statlig kontroll och reglering, skulle säkerligen mycket vara vunnet.

Åtskilliga av våra *industrier* hava på senare tider övergått till stor-drift. Tendensen till kartell- och trustväsen är påtaglig. Likaså förefinnes på stora och viktiga områden en utpräglad tendens till monopolistisk organisation med regleringar av priser, försäljningsområden, arbetskraft m. m. Bland de mera fast monopolistiskt organiserade industrierna kunna i främsta rummet nämnas: socker-, sprit-, cement-, tändsticks- och superfosfatindustrierna. Tämmligen väl kartellerade äro för övrigt vissa delar av glas- och pappersindustrierna, jute-, ylle- och trikåindustrierna m. fl. Att åt enskilda personer eller sammanslutningar överlämna viktiga monopol med de konsekvenser därmed följa för befolkningen och landet har alltid ansetts medföra faror och vådor för samhället. Det torde verkligen vara på tiden att undersöka, om icke åtskilliga förtrustade industrier och monopolistiska företag äro mogna för en socialisering, en övergång i samhällets händer. Men dessutom kan det verkligen på allvar ifrågasättas, om icke för folkets levnadsvillkor särskilt viktiga industrier, även om de icke nått en ren förtrustning, böra övergå i samhällelig drift, i varje fall ställas under samhällets stränga kontroll, såsom särskilt textil- och skoindustrierna, vissa kemiska industrier samt vissa importföretag av viktiga livsmedel.

Det är nu vidare av vikt, att även våra *kommunikationsmedel* komma under en enhetlig och samhällets krav i allt tillgodoseende ledning. Det bör därför undersökas, huruvida icke staten skall kunna övertaga allt flera av de enskilda järnvägarna, kanalerna och ångåtslinjerna samt hur den skall kunna skaffa sig en egen handelsflotta. Här öppnar sig icke blott möjligheter för väsentligt ökade inkomstkällor för staten, utan även möjligheter till en enhetlig lösning av betydelsefulla kommunikations-, transport- och fraktfrågor.

Slutligen bör frågan om statens övertagande av vårt *bankväsende* allvarligt undersökas. Det kan icke vara riktigt, att denna utomordentligt viktiga, mäktiga och vinstgivande rörelse, som den privata bankverksamheten utvecklats till att bliva, skall ägas och ledas av enskilda, tillförande dessa enskilda personer omätlig makt och rikedom, medan för det stora folkflertalet fattigdomen och maktlösheten växa i kapp med ökade levnadsomkostnader och ökade skatter och pålagor.

I anslutning till vad som sålunda anförts, få vi härmed hemställa,

att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om en utredning (i vad mån och) på vad sätt staten måtte genom övertagande av vissa naturrikedomar, industrier, kommunikationsmedel och enskilda banker kunna utvidga och utveckla den produktiva statsdriften samt därigenom tillföra dels statskassan ökade inkomster, dels tillvarataga andra samhällets ekonomiska och sociala intressen, dels ock slutligen skapa ökad trygghet för landets befolkning i ekonomiskt och socialt hänseende.

Stockholm den 23 januari 1917.

Helge Bäckström.

Fredrik Ström.

C. G. Wickman.

A. C. Lindblad.

Ernst Klefbeck.
